

MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA

ISCA

№3 (3) 2024 г.

www.isca.kz

MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA

Has been published since 2020

No. 3 (5) 2024

Astana 2024

**EDITORIAL TEAM OF THE JOURNAL
MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA**

CHIEF EDITOR

Doctor of historical sciences,
Assistant Professor
Nursultanova L.N.

EDITORS:

- **Qydyráli Darhan** Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
- **Muminov A.K.** Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
- **Samashev Z. S.** Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
- **Abuseitova M. K.** Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
- **Sabitov Zh. M.** PhD in Political Science (Kazakhstan)
- **Golden Peter B.** Dr., Professor (USA)
- **Kradin N.N.** Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)
- **Erdélyi István** Doctor of Historical Sciences, Professor (Hungary)
- **Uzelac Aleksandar** PhD in History (Serbia)
- **Mirgaleev I. M.** Candidate of Historical Sciences (Russia)
- **Zaytsev I. V.** Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)
- **Petrov P.N.** Candidate of Historical Sciences (Russia)
- **Nagamine Hiroyuki** PhD in History (Japan)

Editorial address: 8, Kabanbay Batyr avenue, of.316, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010000
Tel.: (7172) 24-18-52 (ext. 316)
E-mail: medieval-history@isca.kz

Medieval History of Central Eurasia
Owner: Astana International University
Periodicity: quarterly
Circulation: 500 copies

CONTENT

Zharas Akhan, XIX YÜZYILDA KAZAK TOPRAKLARINDA DİNİ - SİYASİ DURUM.....	5
А.А.Каратаев, Қ.С. Өскембаев ҚАЗАҚ ЖҮЗДЕРІ ТУРАЛЫ ЖАЗБА ДЕРЕКТЕРГЕ ШОЛУ.....	27
Н.Р.Бисенғалиев, Г.Б.Сулейменова АРХИВНЫЕ ИСТОЧНИКИ О СИСТЕМЕ ВЫСШИХ И СРЕДНИХ СПЕЦИАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ ЗАПАДНОГО КАЗАХСТАНА (1945-1985ГГ). УСПЕХИ И ПРОБЛЕМЫ.....	37
Н.А.Умбетов ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ БАРАК ХАНА В УЛУСЕ ДЖУЧИ.....	53
Т.В.Мармонтава, А.Т.Тажибаяв КАЗАХСКАЯ СТЕПЬ В ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ПЛАНАХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ.....	69

ҚАЗАҚ ЖҮЗДЕРІ ТУРАЛЫ ЖАЗБА ДЕРЕКТЕРГЕ ШОЛУ

А.А.Каратаев¹, Қ.С.Өскембаев²

¹Астана халықаралық университетінің «Тарих» факультетінің 2 курс магистрі,
adilbek.karatayev.93@gmail.com

²Астана халықаралық университетінің профессоры, т.ғ.к.
k.uskembayev@gmail.com

Аңдатпа. Бұл мақалада жазба деректер негізінде қазақ тарихының күрделі мәселелерінің бірі – жүздердің пайда болу тарихы баяндалады. Ортағасырлық жазба деректерде қазақ жүздері туралы мәліметтер өте аз. Сондықтан тарихи жазба деректердің жоқтығынан бұл тақырып әлі күнге дейін даулы күйінде қалып отыр. Мақалада жүздердің пайда болу тарихына қатысты тарихнама мен жазба деректерге қысқаша шолу жасалады.

Авторлар, жазба деректерді пайдаланып «үш жүз» сөзін қайта зерттеу қажеттілігі туралы ойды айтқан көрнекті ғалым В.П. Юдиннің идеясын жүзеге асыруға талпыныс жасайды. Сонымен бірге Мұхаммад Хайдар Дулаттың «Тарих-и Рашиди», Заһир-ад-дин Бабырдың «Бабыр-нама», Ноғай биі Сейіт-Ахметтің хаты, белгісіз автордың «Дафтар-и Шыңғыснама» және Ходжамқұли бек Балхидің «Тарих-и Қыпшақ-ханы» сияқты тарихи дереккөздер біршама талданады.

Кілт сөздер: Қазақ хандығы, жүздер, үш жүз, тарихнама, жазба деректер, Дулати, Бабыр, Дафтар-и Шыңғыснама, Ходжамқұли бек Балхи.

КІРІСПЕ

Қазақ тарихындағы күрделі мәселелердің бірі – жүздердің пайда болуы. Қазіргі уақытта белгілі XVI-XVII ғасырлардағы жазба деректерде қазақ жүздері туралы айтылатын мәліметтер сирек кездеседі. Нақты тарихи жазба деректердің жоқтығынан қазақ жүздерінің пайда болуы әлі күнге дейін даулы болып отыр. Жүздердің пайда болуы туралы болжамдар қазақ тарихының тарихнамасында біршама көп. Олардың әрбіріне шолу жасау белгілі уақытты қажет ететіндігін ескеріп зерттеушілердің пікірлерін ескеріп бүгінгі мақаламызда төмендегідей топтарға бөліп қарастыруды ұсынамыз. Әрине, бұл топтастыру бұрыннан қалыптасып, ғылыми айналымда өзіндік орнын алған. Негізінде, осыған ұқсас тұжырымдар одан да көп. Алайда, тағы да айтарымыз, зерттеушілер арасында біржақты ұстаным және ортақ пікір жоқ. Сонымен:

Бірінші топқа - «жүз» сөзінің сандық ұғымына көңіл бөлгендер (А.Левшин, А.Чулошников) [1].

Екінші топқа – «жүзді» әскери-тайпалық ұйымдастырудың триалды жүйесі деп түсіндіретіндер (Зуев, Востров, Муканов) [2]. Сонымен бірге М.С. Мукановтың пайымдауынша, қазақтың жүздері этноәлеуметтік ағзаның жоғары санаттарының бірі. Зерттеуші «Этноәлеуметтік организм» деп этностық, әлеуметтік, шаруашылық, саяси бірлестіктердің ұқсас белгілеріне мән береді.

Үшінші топқа – қазақ жерлерінің Шыңғыс хан балаларының ұлысына бөлінуімен, «Алтын Орда» мемлекетінің ыдырауымен түсіндіретіндер (Ш. Уәлиханов, М. Тынышбаев, Н. Аристов) [3]. Ш. Уәлихановтың пікірі бойынша, «Алтын Орда мемлекетінің ыдырауы кезінде қазақтар өздері көшіп жүретін жерлердегі өз құқықтарын қамтамасыз ету үшін осындай үлкен одақтар құрған» десе, Н.А. Аристовтың ойынша, «жүздерге бірігу жоңғар шапқыншылығы кезінде шыққан».

Төртінші топқа – ежелгі юз тайпаларының екіге бөлінуімен байланыстыратын зерттеушілер (Қытайдағы қазақ тарихшылары) [4].

Бесінші топқа – жүздерге шаруашылық-экономикалық және климаттық-географиялық жағынан бөлінген территориялар деп қарайтындар (Бартольд, Юдин, Вяткин) [5]. В.В. Бартольд «Қазақ жүздерінің пайда болуына географиялық фактор әсер етті, табиғи-географиялық жағдайға икемделу және аумақтық оқшаулану жүздердің мәдени-шаруашылық ерекшеліктерін қалыптастырды», - деп есептейді.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Жалпы зерттеушілер жүздердің пайда болған уақытын біздің заманымызға дейінгі III-II ғасырлардан бастап біздің заманымыздың XVII ғасырлары аралығынан іздестіруде. Зерттеушілердің бір пікірге келе алмау себебі жүздердің пайда болу маханизмін түсіндіре алмаудан және жоғарыда атап өткеніміздей, жазба деректердің жоқтығынан деп ойлаймыз. Біраз зерттеушілер қазақтың «жүз» деген сөзін арабтың «джуз» - бір нәрсенің «басты бөлігі», «тармақ» деген сөзімен сәйкестендіреді. Шығыс деректерінде жүздер жөніндегі жанама мәліметтер XVI-XVII ғасырларға қарай кездеседі.

Ең ертедегі деректердің бірі – 1566/67 және 1576/77 жылдары екі редакцияда жазылған Сұлтан Мұхаммед әл-Балхидің «Маджма әл-ғараиб» еңбегіндегі үш жүз бен олардың географиялық орналасуы туралы мәліметтер [6, 224 б.], сондай-ақ 1616 жылы ойраттарға жіберілген орыс елшілерінің донесулері, онда Қазақтың Үлкен Ордасы туралы айтылған [7, 267 б.]. Сол кезеңде басқа деректердің болмауы жүздердің тек қазақ қоғамының ішкі әкімшілік бөлінісі болғандығымен түсіндіріледі, бұл сыртқы саясатта көрініс таппағандықтан, шетелдік жылнамашылар

тарапынан атап өтілмеген. Дегенмен, қазақ жүздерінің сирек кездесетін мәліметтерінің жалғыз себебі бұл болмауы да мүмкін. Сондай-ақ мәтінологиялық қателіктер болуы ықтимал, яғни дерек жазылған кезде, ақпарат берушінің сөздері дұрыс түсіндірілмеген немесе тарихи дерек аударылғанда аудармашы сөздерді дұрыс аудармауы мүмкін. Мысалы, «үш жүз» тіркесі «триста» немесе «үш жүз» сан есімі ретінде қате түсіндірілген болуы мүмкін.

Бұл мәселеге алғаш назар аударған көрнекті тарихшы, шығыстанушы В.П. Юдин. Өзінің «Орды: Ақ, Көк, Сұр, Алтын...» еңбегінде былай дейді: «Үш жүз дегеніміз үш жүзді білдіреді. Дәл осы сан кейде қазақтар туралы деректерде кездеседі. Мысалы, Бабыр Қасымның үш жүз мың әскері болғанын жазған. Парсы тіліндегі бір деректе қазақ ханы мен 300 сұлтанның Орта Азияға келгені туралы айтылған. Мысалдарды көбейтуге болады. Орталық Азия авторлары «үш жүз» тіркесін үш жүз немесе үш жүз қазақ ретінде түсіндірген деп ойлаймыз. Әрине, деректерде белгілі бір жағдайларда қазақтардың басқа сандық көрсеткіштері де бар. Дегенмен, деректерде қазақтар туралы айтылғанда «үш жүз» сөзі кейде үш жүзді қазақтардың жүздік түсінігін білдіретін ерекше аударма болғаны анық. Бұл бағытта ізденістерді жалғастыру керек. Ол 1616 жылға дейінгі жүздер туралы тікелей деректерді табуға әкелуі мүмкін» [8, 41 б.]. Біз де осы көзқарасты ұстанамыз және бұл зерттеуде оны дамытуды мақсат етіп отырмыз.

«Үш жүз» сан есімі Қазақ хандығы тарихына тікелей немесе жанама қатысты бірнеше жазба деректерде кездеседі, және қазақ жүздері туралы мәліметтердің қате кетуі немесе ескерілмей қалуы мүмкін деген тұжырымды тексеру үшін, әрбір ескертуді мәтіннің жалпы контекстінде жеке-жеке қарастырамыз. «Үш жүз» сан есімі «үш жүз» және «үш жүз мың» түрінде Мұхаммад Хайдар Дулаттың «Тарих-и Рашиди» еңбегінде, Заһир ад-Дин Бабырдың «Бабыр-нама» еңбегінде, Ноғай биі Сейіт-Ахметтің хатында, белгісіз автордың «Дафтар-и Шыңғыс-наме» еңбегінде және Ходжамқұли бек Балхидің «Тарих-и Қыпшақ-ханы» еңбегінде кездеседі.

Аталған деректердің ішіндегі ең ертедегі дерек XVI ғасырдың 20-жылдары жазылған «Бабыр-нама» еңбегі. Заһир ад-Дин Бабыр былай деп жазады: «Қазақ хандары мен сұлтандары арасында Қасым хан сияқты халықты өзіне бағындыра алған ешкім болған жоқ дейді. Оның әскерінде үш жүз мыңға жуық адам болған» [9, 22 б.].

Мұхаммад Хайдар Дулат та өзінің 1540 жылдары жазылған «Тарих-и Рашиди» еңбегінде: «Көктем келісімен Сұлтан Саид хан Дешті Қыпшақтың

билеушісі Қасым ханға бет алды. Сол уақытта оның әскерінде үш жүз мың адам болды» деп жазады [10, 213 б.].

Сонымен бірге мына төмендегі деректе 1535 жылы патша Иван Грозный ноғай биі Сейіт-Ахметке жазған хатында: «Қазақ патшасы Хожа Махмет патша он бес баласымен біздің қол астымызда тұрады, үш жүз мың менің қазақтарым бар» дейді [11, 131 б.].

Осы аталған барлық үш дереккөздің авторларының ақпарат берушілері түркі тілінде сөйлеп, «үш жүз мың» - «үш жүз мың емес», «үш жүз мыңдары» - «үш жүздің мыңдаған адамдары» дегенді меңзеген болуы мүмкін деп болжауға болады. Бұл жағдайда, дереккөздердегі мәтіндердің мағынасына қайшылық туындайды, өйткені оларда әскердің саны емес, оның құрамы көрсетіледі. «Үш жүз» санымен бірге «мың» сан есімінің қолданылуы бұл қайшылықты одан әрі күшейтеді. Осылайша, қазақ жүздері туралы айтылуы ықтимал деген жорамал бұл мәтіндерде негізсіз болып табылады.

Біздің зерттеуімізге қатысты қызықты дереккөздердің бірі – белгісіз автордың «Дафтар-и Шыңғыс-наме» еңбегіндегі «Ғайса ұлы Алат туралы дастан», онда Жәнібек хан, Бердібек ханның әкесі, Ғайсаның ұлы Алат қашып кеткен соң, соңынан қуғынға Алшын руынан шыққан Алау бастаған үш жүз жауынгерді жібергені туралы үзінді бар. Хабарлама келесідей сипатталады: «hân cârûwî yibârdî ûc yüz kisi birlâ Alacîn Alawnî bas etib yibârdî» - «хан әскер жинап, үш жүз адамды Алшын Алау бастаған етіп жіберді» [12, 85 б.]. Бұл сөйлемді «хан әскер жинап, үш жүз адамның ішінен Алшын Алау бастаған үш жүзді жіберді» деп түсіндіруге болатын еді, алайда мұны жоққа шығаратын екі себеп бар. Біріншіден, оқиғалар Жәнібек ханның, яғни Бердібек ханның әкесінің заманында болған, сол кезде қазақ жүздері мен қазақтар этнос ретінде әлі қалыптаса қоймаған еді. Екіншіден, М. Ivanicz пен М. Усмановтың пікірінше, «Дафтар-и Шыңғыс-наме» авторы Еділ бойынан шыққан, сондықтан оның қазақ жүздері туралы білгені күмәнді. Сондықтан бұл дереккөзде үш жүздер туралы ешқандай ескерту жоқ деп айтуға болар еді, алайда бұл мәселеге қатысты басқа бір жайт бар, ол «Ғайса ұлы Алат туралы дастанның» және жалпы «Дафтар-и Шыңғыс-наменің» шығу тегіне қатысты.

Бұрынғы жұмысымызда біз бұл дастанның мәліметтерін Алаша хан туралы және үш жүздің пайда болуы туралы аңызбен салыстырдық, онда үшінші жүзді Алшын басқарған үш жүз жауынгер Алаша ханды қуып, сонымен бірге қалғаны айтылған. Алаша хан туралы ауызша аңыз бен «Ғайса ұлы Алат туралы дастанның» ортақ түбірлері бар екеніне ешқандай күмән жоқ. Сондай-ақ, дастанда айтылған Алшын Алау қазақ шежіресінің

бір нұсқасы бойынша Кіші жүздің Алшын руының арғы атасы, ал басқа бір нұсқасы бойынша бүкіл Кіші жүздің арғы атасы болып саналады. Ауызша аңыз бойынша, Алаша ханға келіп, оның жанында қалған үш жүздің бірінің басшысы Алшын болған, бұл Алшынның Алау екені анық.

Осыған байланысты жоғарыда аталған дастанның үш жүз туралы ауызша аңыздың пайда болуына әсер еткені немесе, керісінше, бұл аңыз дастанды жазуға ықпал еткені жөнінде сұрақ туындайды. Егер дастанның қайнар көзі ауызша аңыз болса, онда «Дафтар-и Шыңғыс-наме» шығармасындағы үш жүз жауынгердің оқиғасы бастапқыда үш жүзге қатысты болуы мүмкін, өйткені бұл үш жүздің оқиғасы дастанның жалпы контекстінде өте символикалық көрінеді, сондай-ақ дастанда бұл сан есімінің қолданылуы да қызықты. Егер жағдай керісінше болса, онда «Дафтар-и Шыңғыс-наме» немесе оның негізі болған дереккөз үш жүз туралы аңыздың шығуына негіз болды. Бұл сұраққа жауап беру қиын, бірақ мүмкін. Біздің ойымызша, «Дафтар-и Шыңғыс-наме» – Жошы Ұлысының тұрғындары арасында таралған ауызша аңыздардың жинағы, сондықтан Алаша хан туралы аңыз бен Алат туралы дастан ортақ түбірлерге ие. Әрине, ханнан кеткен үш жүз жауынгер туралы ауызша аңыз болды, оның сюжеті Алаша хан мен қазақ жүздері туралы аңыздарға, сондай-ақ Алат пен үш жүз жауынгер туралы дастанға енді.

Дастанның негізіне қандай оқиғалар жатқанын және тарихи тұрғыдан қай аңыздың шынайы екенін анықтау үшін «Алат, Гайсаның ұлы туралы дастанның» басты кейіпкерлерінің тұлғаларына жүгіну қажет. Ж. Сабитовтың зерттеуі бойынша, Алат Қырымды басқарған үйсін әулетінің өкілі болып, XIV ғасырдың ортасында өмір сүрген [13; 417 б.]. Дастан бойынша, Алат пен ханның қызынан Салчи есімді ұлы болған, ол 1375 жылы орыс жылнамаларында Астрахан князі ретінде белгілі [14; 154 б.]. Ал алшын Алау «Дафтар-и Чингиз-наме» шығармасында Жәнібек ханның әмірі ретінде көрсетілген, ал жазба деректерге сәйкес ол Үлкен Орданың әмірі болып, Алат пен Салчиден бір ғасыр кейін, XV ғасырдың ортасында өмір сүрген [15; 36 б.]. Бұл дереккөзде анахронизмдер көп болғандықтан: мысалы, Тохтамыш ханның серіктестері болған арғын Қарақожа мен шірін Ұруқ-Тимур Жәнібек ханның әмірлері ретінде көрсетілген, сондай-ақ Жәнібек ханнан кейін бір ғасыр өткен кезде өмір сүрген қоңырат Хайдар, маңғыт Темір-бек те бар, сондықтан алшын Алау да Жәнібек ханның, үйсіндер Алаты мен Салчи замандасы болмаған шығар. Осылайша, алшын Алау бастаған үш жүз сарбаз туралы сюжет «Дафтар-и Чингиз-наме» шығармасына сырттан енгізілген.

Үш қазақ жүзінің үш жүз жауынгерден тарағаны туралы аңыздың «Дафтар-и Шыңғыс-наме» беттеріне информатор арқылы енгені ықтимал. Бұл еңбектің алғашқы тізімінің информаторы Жошы Ұлысының шығыс бөлігінен, тіпті Қазақ хандығынан шыққан тұлға болуы мүмкін, өйткені үш жүз жауынгер туралы аңыз тек қазақтардың үш жүзі туралы аңыздарда кездеседі. Мүмкін, бұл XVII ғасырдың басында Қасымов хандығында өмір сүрген Қадырғали бек Жалайыр немесе қазақ сұлтаны Ораз-Мұхаммед болған шығар. Ураз-Мұхаммедтің Қазақ хандығынан әкелінген әртүрлі жылнамалар салынған күміс сандығы болғаны белгілі [16; 112-116 б.].

Амат туралы дастанда алғашында үш жүз жауынгердің болмағанын жанама түрде дәлелдейтін дерек – үйсіннің Сіргелі бұтағынан тараған қазақ руының шежіресі. Онда осыған ұқсас оқиға баяндалады: Бораһ [Амат], Ойсыланың [Ғайса, Айсұла] ұлы, Жәнібек ханның қызымен қашып кетеді. Бірақ Жәнібек хан бұл туралы білгеннен кейін, әскер жіберіп, Бораһты өлтіреді және барлық үйсіндерді қырады. Тек Ойсыланың үш келіні мен оның немересі Қобысай [Салшы] аман қалады, олардың ұрпақтарынан Ошақты, Шапыраһты, Ысты және Сиргелі рулары тарайды. М.-Ж. Көпеевтің айтуынша, қазақ үйсіндерінің арғы атасы Салықшы есімді адам болған [17, 15 б.], бұл есім Салшы есімімен үндес. Біздің болжамымызша, Жошы Ұлысының бұрынғы көшпенділерінің бұл ауызша аңызы «Ғайса ұлы Амат туралы дастанның» негізін құраған. Көріп отырғанымыздай, бұл әңгімеде Алау бастаған үш жүз жауынгер туралы ақпарат жоқ.

Жәнібек ханның өз қызын өлтірмек болғаны, бірақ оның әйелі Тайдула оны Шеркесияда жасырып қалғаны туралы дастандағы бөлік Утемиш қажының «Шыңғыс-наме» еңбегінен алынған үзіндіге ұқсас. Онда Тоқтағу хан барлық туыстарын өлтіріп, әйелі Келін-Байалин жаңа туған Өзбекті Шеркесияда жасырып қалғаны айтылады.

Ортағасырлық белгісіз автордың «Дафтар-и Шыңғыс-наме» шығармасындағы «Ғайса ұлы Амат туралы дастан» кем дегенде үш түрлі сюжеттен тұратын компиляциялық еңбек болып табылады: алшын Алау бастаған үш жүз жауынгер туралы аңыз, Жәнібек ханның Аматтың үйсіндерін талқандауы және Өзбек ханның ерте өмірі туралы дерек. Оригинал деп тек Жәнібек хан мен оның ұлы Бердібек арасындағы келіспеушілік туралы бөлікті айтуға болады. Қорытындылай келе, біз «Ғайса ұлы Амат туралы дастан» мен «Дафтар-и Шыңғыс-наме» шығармасын құрастыруда бірнеше аңыздың пайдаланылғанын көреміз.

Ең кешірек, бірақ біздің гипотезамызға ең сәйкес келетін дерек Ходжамқұли бек Балхидің 1646 жылғы оқиғалар туралы мәліметтері болып табылады. Аштарханид ханы Абд-әл-Азиз Үндістандағы Ұлы Моғолдар

империясынан төнген қауіпке қарсы көмек сұрап, қазақ билеушілеріне жүгінген. «Тарих-и Қыпшақ-хани» шығармасында былай делінген: «Сол қаланың маңында өзбектер, қазақтар және қарақалпақтар үлкен құрылтай өткізді. Кеңес соңында үш жүз қазақ төресі мен бір лак атты әскер көмекке аттанды» [18, 48 б.]. Бұл үзіндіден көріп отырғанымыздай, қазақтың төрелерінің саны үш жүз адам деп көрсетілген. Мұндай «үш жүз» сан есімінің қолданылуы ерекше, өйткені ортағасырлық жылнамаларда көбінесе хан, оның қос билеушілері және ең ықпалды сұлтандар көрсетіледі, ал жалпы төрелердің саны сирек айтылады. Сонымен қатар, көрсетілген төрелердің санына да күмән бар, себебі XVII ғасырда Қазақ хандығында Тұрсын-Мұхаммед хан қайтыс болғаннан кейін, Жәнібек хан әулетінен екі билеуші тармақ – оның ұлдары Жәдік пен Өсектің ұрпақтары ғана қалды. 1646 жылы олардың саны үш жүзге жетуі екіталай, өйткені XVIII ғасырдың басында біз төрт ғана билеуші әулетті кездестіреміз – Тәуке хан, Қайып хан, Әбілқайыр хан және Абылай хан, және сол кезде олардың белгілі болған мүшелерінің жалпы саны үш жүзге жетпеген. Мүмкін, қазақ төрелерінің басқа тармақтарының өкілдері де тірі болған шығар, бірақ қазіргі деректерде бұл туралы мәліметтер кездеспеді.

Ходжамқұли бек Балх виләйетінің тумасы болғандықтан, қазақ жүздерімен таныс болмағандықтан, оның информаторынан «үш жүз» деген сөзді «үш жүз» деп қате түсінгені ықтимал. Осылайша, оның еңбегіндегі жоғарыдағы сөйлем келесідей болуы керек еді деген болжамды айтуға толық негіз бар: «Кеңес соңында үш жүз қазақ төресі мен бір лак атты әскер көмекке аттанды». Егер біздің гипотезамыз дұрыс болса, онда біз XVII ғасырдағы, дәлірек айтқанда, 1646 жылы Есім ханның ұлы Жәңгір ханның билігі кезіндегі қазақ жүздері туралы тағы бір деректі кездестіреміз.

ҚОРЫТЫНДЫ

Осылайша, қорыта келе айтатынымыз жоғарыда аталған бес дереккөзді талдау нәтижесінде тек «Тарих-и Қыпшақ-хани» еңбегінде қазақ жүздері туралы ең ықтимал мәлімет табылды. «Дафтар-и Шыңғыс-наме» шығармасында «Ғайса ұлы Абат туралы дастанды» құрастыру барысында қазақ жүздерінің пайда болуы туралы аңызды қолданудың жанама дәлелдері анықталды. Ал «Тарих-и Рашиди», «Бабыр-нама» және би Сейіт-Ахметтің хатында қазақ жүздері туралы мәліметтер табылмады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Левшин А. И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких гор и степей. - Алматы. Санат. 1996; Чулошников, А.П. Очерки по истории Казак-Киргизского народа в связи с общими историческими судьбами других тюркских племен Ч. 1: Древнее время и средние века: лекции, читанные в Оренбургском отделении Московского археол. ин-та в 1921 г. /А.П. Чулошников. - Оренбург: Киргизское гос. изд-во, 1924. - 290 с.
2. Зуев Ю.А. Ранние тюрки: очерки истории и идеологии. - Алматы, 2002; Торланбаева К.У. К 80-летию Ю.А. Зуева // ҚР ҰҒА Хабарлары. Қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар сериясы. - 2013. № 2; Востров В.В., Муканов М.С. Родоплеменной состав и расселение казахов [конец XIX - начало XX в.). - Алма-Ата, 1968. -С. 256; Муканов М.С. Этнический состав и расселение казахов Среднего жуза. - Алма-Ата, 1974. -С. 199.
3. Сочинения Чокан Чингисовича Валиханова / Изд. под ред. [и с предисл.] д. ч. Н.И. Веселовского. - СПб.: Тип. гл. упр. уделов, 1904. - XLVI, [3], 533, XXXII, 2 с. - (Записки имп. рус. геогр. о-ва по отд-нию этнографии; XXIX); Тынышбаев М. История казахского народа. - Алматы: «Санат», 1998. - С. 147-149; Аристов Н.А. Этногенез и этническая история казахского народа. -Астана: «Алтын кітап», 2007. -252 б.
4. Нығмет Мыңжани. Қазақтың қысқаша тарихы. / Дайындаған М. Қани. – Алматы: Жалын, 1994. -400 б.
5. Бартольд В.В. История изучения востока в Европе и России. -Л., 1925. - С. 217; Юдин В.П. Утемиш хаджи. Чингиз-наме. Алма-Ата: Ғылым, 1992. - 296 с.; Вяткин М. Очерки по истории Казахской ССР. 1941, С. 97-101.
6. Тулибаева Ж.М. Материалы по истории Казахстана и Центральной Азии. Астана: Издательство ГУ Национального центра археографии и источниковедения, 2011. – 276 с.
7. Посольские материалы Русского государства (XV-XVII вв.). Том I. Алматы: Дайк-Пресс, 2005. -704 с.
8. Юдин В.П. Утемиш хаджи. Чингиз-наме. Алма-Ата: Ғылым, 1992. - 296 с.
9. Азимджанова С.А., Салье М. Бабур-наме. Записки Бабура. Ташкент: Издательство Академии наук Узбекской ССР, 1958. -534 с.
10. Ибрагимов С.К., Мингулов Н.Н., Пищулина К.А., Юдин В.П. Материалы по истории Казахских ханств XV-XVIII в.в. Алма-Ата: Издательство «Наука» Казахской ССР, 1969. -648 с.

11. Кельдасов Б.А., Рогожин Н.М., Лыкова Е.Е., Лукичев М.П. Посольские книги по связям России с Ногайской Ордой 1489 – 1549 гг. Махачкала: Дагестанское книжное издательства, 1995. – 360 с.
12. Ivanicz M., Usmanov M. Das Buch der Dschingis-Legende [Daftar-i Cingiz-nama). Szeged: Studia uralo-altaica 44, 2002. – 336 p.
13. Сабитов Ж.М. Ахмет, сын Айсула [Исы), из рода Уйсун [Ушин) как эпический образ. // Ногайцы: XXI век. История. Язык. Культура. От истоков – к будущему. Черкесск, 2016. С. 414 – 418.
14. Селезнев Ю.В. Элита Золотой Орды. Казань: Издательство «Фэн» АН РТ, 2009. – 232 с.
15. Каратаев А.А. Касательно версии о ногайском происхождении племени Алшин. // Medieval History of Central Eurasia. No. 3 [4]. 2023. С. 30 – 49.
16. Вельяминов-Зернов В.В. Исследование о касимовских царях и царевичах. Часть вторая. Санкт-Петербург. Типография Императорской академии наук, 1864. -531 с.
17. Артыкбаев Ж.О. Материалы к истории правящего дома казахов. Алматы: Ғылым, 2001. – 204 с.
18. Тулибаева Ж.М. «Тарих-и Кипчак-хани» как источник по истории казахов XVI - начала XVIII века. // Археография және деректану ұлттық орталығының хабарлары. 3/2012. - С. 45-55.

ОБЗОР ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКОВ О КАЗАХСКИХ ЖУЗАХ

Аннотация. В данной статье на основе письменных данных описана одна из сложнейших проблем казахской истории - история появления жузов. Сведения о казахских жузах в средневековых письменных источниках очень мало. Поэтому из-за отсутствия исторических письменных источников данное тема до сих пор остается спорной. В статье сделан небольшой обзор на историографию и на письменные источники, связанной историей появления жузов.

Авторы пытаются реализовать идею выдающегося ученого В.П. Юдина о необходимости повторного исследования термина «три жуза» на основе письменных источников. Также проводится анализ таких исторических источников, как «Тарих-и Рашиди» Мухаммада Хайдара Дулати, «Бабур-наме» Захир-ад-дина Бабура, письмо ногайского бия Сейіт-Ахмета, «Дафтар-и Чингиз-наме» неизвестного автора и «Тарих-и Кипчак-хани» Ходжамкули бека Балхи.

Ключевые слова: Казахское ханство, жузы, три жуза, историография, письменные данные, Дулати, Бабур, Дафтар-и Чингизнама, Ходжамкули бек Балхи.

REVIEW OF WRITTEN SOURCES ABOUT THE KAZAKH ZHUZES

Annotation. This article describes one of the most complex problems of Kazakh history based on written data - the history of the emergence of zhuzes. There is very little information about the Kazakh zhuzes in medieval written sources. Therefore, due to the lack of historical written sources, this topic still remains controversial. The article provides a brief overview of the historiography and written sources related to the history of the emergence of zhuzes.

The authors attempt to implement the idea of the prominent scholar V.P. Yudin regarding the necessity of re-examining the term "three zhuz" using written sources. Additionally, historical sources such as "Tarikh-i Rashidi" by Muhammad Haidar Dughlat, "Baburnama" by Zahir-ud-din Babur, a letter from the Nogai bi Seyit-Akhmet, "Daftar-i Chingiznama" by an unknown author, and "Tarikh-i Kipchak-khani" by Khodjamquli bek Balkhi are analyzed.

Keywords: Kazakh Khanate, zhuzes, three zhuzes, historiography, written data, Dulati, Babur, Daftar-i Chingiznama, Khodjamkuli bek Balkhi.

Сведение об авторе:

Каратаев Адильбек Альбекович, магистр 2 курса факультета «История» Международного университета Астана. e-mail: adilbek.karatayev.93@gmail.com

Ускембаев Канат Садвакасович, профессор Международного университета Астана, Республика Казахстан, к.и.н. e-mail: k.uskembayev@gmail.com

Author information:

Karatayev Adilbek Albekovich, 2nd-year master's student at the Faculty of History, Astana International University. e-mail: adilbek.karatayev.93@gmail.com

Uskembayev Kanat Sadvakasovich, professor of the International University of Astana, Republic of Kazakhstan, Doctor of Science. e-mail: k.uskembayev@gmail.com